

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР МОВОТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛІНГВО-ЕСТЕТИЧНОГО ЗНАКА *СЕРЦЕ* В ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМАХ

*У статті досліджуються особливості об'єктивзації мовознака *СЕРЦЕ* як вербалізатора естетизованих смислів в авторській інтерпретації моделювання дійсності. Визначаються пов'язані зі словом *СЕРЦЕ* символічні конотації, що відображають фрагменти мовної картини світу Лесі Українки.*

Ключові слова: інтелектуалізація літературної мови, лінгво-естетичний знак, концептуальна картина світу, мовна картина світу, культурний простір, код культури, ментальні структури.

*В статье исследуются особенности объективации языкового знака *СЕРДЦЕ* как вербализатора эстетизированных смыслов в авторской интерпретации моделирования действительности. Выявляются связанные со словом *СЕРДЦЕ* символические коннотации, отражающие фрагменты языковой картины мира Леси Украинки.*

Ключевые слова: интеллектуализация литературного языка, лингво-эстетический знак, концептуальная картина мира, языковая картина мира, культурное пространство, код культуры, ментальные структуры.

*The article deals with the peculiarities of objectivation of language symbol *HEART* as a verbalizer of aestheticized senses in author's interpretation of reality modeling. Concerned with the word *HEART* symbolic connotations, reflecting fragments of Lesya Ukrainka's language picture of the world, are identified.*

Key words: intellectualization of the literary language, linguo-aesthetical symbol, conceptual picture of the world, language picture of the world, cultural space, cultural code, mental structures.

Вербалізація спадкоємності інтелектуальних цінностей в межах будь-якого часопростору актуалізується, в першу чергу, на рівні культурних кодів, що несуть об'єктивну інформацію в її онтологічному та гносеологічному вимірах і дозволяють ідентифікувати етнос. «Мова створює символічний відповідник дійсності. Вона перетворюється у вербальні знаки й коди; між людиною й світом постає мовний шар, через який вона його переживає і яким не може зігнувати» [1: 23]. Письменницька мовотворчість вербально естетизує в мовних знаках актуальні фрагменти концептуальної картини світу митця і є цариною естетичного та інтелектуального персоналізованого ідеалу. Універсуми авторської символіки мотивують не лише продуктивний розвиток семантики слова, а й визначають тенденції цього розвитку, наявні в літературній мові [2: 284]. За словами С. Єрмоленко, «непересічні мовні особистості володіють талантом інтуїтивно відчувати колективний досвід у сприйманні естетичної природи слова й

трансформувати його в такі мовні форми, які і за природою творення, і за характером сприймання (саме в єдності цих двох процесів!) постають як мовно-естетичні знаки національної культури” [3: 358–359].

Питання про природу мовно-естетичного знака національної культури, механізми його виникнення і функції розглядаються в працях С. Єрмоленко, Н. Арутюнової, Р. Зорівчак, В. Калашника, В. Кононенка, Т. Космеди, Л. Ставицької, Н. Сукаленко, В. Телії, М. Філона. Для мовно-естетичних знаків характерною є упізнаваність, відтворюваність текстів та формування нових асоціативних зв'язків навколо них. Це пояснюється тим, що пізнавальний контакт суб'єкта з позамовною дійсністю як форма його інтелектуальної діяльності розгортається в континуумі ментального формату особистості наявними ментальними структурами, що забезпечують надходження інформації про світ, а отже, забезпечують формування культурних кодів. Коди культури за своєю природою універсальні, однак їхній вияв, питома вага кожного з них у певній культурі, метафори, якими вони реалізовані, національно детерміновані і культурно зумовлені [4: 298]. Еволюція світоглядних парадигм відбивається в естетично трансформованих художньо-семантичних площинах, народжених авторською свідомістю, що в проекції на складну ієрархію цивілізаційних форм пізнання може трактуватися як тенденція до інтелектуалізації літературної мови. Як стверджує Хайдеггер, «кожен мандрівник одного разу розуміє, що він іде крізь колись та кимось породжені смисли, зустрічається та втягується в невичерпну символіку полів культури», але «пробігаючи крізь простір, мандрівник перетворює його вже на щось інше – це вже його власний простір, простір Путі, яка є пройденою, а тому це – соціокультурний простір» [5].

Стверджуємо, що характер співвідносності мовно-естетичних знаків культури з національними символами, що містять інформацію про етнос, його світоглядні й духовні доміанти, сформовані суспільством традиції, виформовується в драматичних помах Лесі Українки в руслі української етнопсихології. Проте ідіолектне наповнення й жанрова природа словесних рефлексій, витворених в межах полікультурного континууму світовідчуття, антропоцентризм мислення розширюють уявлення про межі просторової організації всесвіту і сприяють аутосемантизації стрижневих кодів культурософії письменниці, наближаючи їх до універсальних моделей інтерпретації буття. У цьому полягає інтелектуалізаторська функція письма Лесі Українки, яка у світовому історико-літературному процесі належить до найпочесніших репрезентантів етнічних мов і літератур. На думку науковців, «тексти Лесі Українки, як і будь-які глибокі мистецькі творіння, що набирають значення послань до нащадків, володіють таємницею «палімпсестності», багатозначності, якій немає кінця» [6: 4], тому вважаємо за **актуальне** дослідити мовопростір її драматичних поем як царину інтелектуального розвитку лексико-семантичної системи української мови кінця XIX – початку XX ст. **Мета дослідження** – виявити семантико-стилістичні особливості інтерпретації мовного знака *серце* як естетично вартісного культурного феномена в драматичній творчості письменниці.

Письменниці семантично розвиває пов'язані в українській ментальності зі словом *серце* символічні конотації, що відбивають фрагменти концептуальної картини світу етносу. Цей факт підтверджується, в першу чергу, значною кількістю естетизованих метафоричних та фразеологічних смислів, закладених в основу її художньо-образної системи. Словник Б. Грінченка не відтворює того націосимволічного змісту мовознака *серце*, який

з'являється в українській культурній свідомості з поширенням художньої творчості Лесі Українки. Цей факт підтверджує і «Словник української мови», в якому для ілюстрації значень сполук «*ворухнутися в серці*», «*є серце у кого*», «*пекти до живого серця*», «*скруха серця*», «*зулучити (попасти) серце*», «*докори серця*», «*зачерствіле серце*», «*з легким серцем*», «*кам'яне серце*»; «*картатися серцем*», «*почувати серцем*», «*різати серце*», «*серце болить*», «*серце каже*», «*серце мохом (цвіллю і т. ін.) обросло* та ін. використано приклади з творів Лесі Українки: *досада / уперше ворухнулась в мене в серці / супроти нього* [7 (3: 135)]; *Ідись, коли у вас є серце, / він умирає* [7 (2: 81)]; *Сам Годвінсон казав, що коли ти / покірно прийдеши, повний каяття / і скрухи серця, – він тобі пробачить, / як і громада* [7 (3: 105)]; *От думав зулучити у саме серце!* [7 (2: 29)]; *Він у темниці, в кайдани закутий, / тяжко картаючись серцем, сидить* [7 (1: 337)].

Серце в мовосвіті драматичних поем Лесі Українки в проекції на ознаки української ментальності (сентименталізм, чуттєвість, милосердя, зорієнтованість на людину, бачення світу крізь призму власного «я») – одна з домінантних категорій, через яку представлено найширший діапазон людських почуттів. Філософська думка вбачає в емоційності одну з визначальних чеснот українського світогляду: «українська психічна структура визначається своїм характером, зосередженням довкола «серця» [8: 57], що є осереддям «всього тілесного й духовного життя людини, як найістотніший орган і щонайглибше вмістилище всіх сил, функцій, рухів, бажань, почувань і думок людини з усіма їхніми напрямками і відтінками» [9: 73]. Цим можна пояснити специфіку змодельованої Лесею Українкою власної «кордоцентричної картини світу», в якій *серце* є цариною внутрішнього мікрокосму людини і пов'язується з уявленнями про *любов, милосердя, жертвність, святість, істину, бога, спокій*. Письмениця розмірковує над філософськими питаннями, на які немає однозначної відповіді, робить поглиблену спробу розібратись, чи можливе гармонійне й вільне існування людини [10: 8].

У зафіксованій словниками семантиці відображено наукові, філософські, релігійні та народні уявлення про *серце*: «1. Центральний орган кровоносної системи у вигляді м'язового мислця, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг. 2. Цей орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін. 3. Ласкаве звертання до кого-небудь. 4. *перен.* Гнів, роздратування. 5. *перен.* Головна, найважливіша частина, центр чого-небудь» та ін. [11: 141–149]. Як показав аналіз, мовна репрезентація естетичного мовознака *серце* в драматичних поемах Лесі Українки об'єктивується в різних уживаннях, що визначаються як контекстуальними, так й екстралінгвальними умовами. Проте *серце* (поранене, отруєне, палаюче) як осередок почуттів, настроїв, переживань пов'язується передусім з мотивами *вогню, крові, гарячих сліз, пекучої рани, тепла і світла* внаслідок взаємодії з певним вогняним чи світловим образом (зірками, іскрами, розпеченим залізом) і кількісно переважає в драматичних поемах Лесі Українки. Виділяємо такі групи: 1) уживання, що викликають позитивні конотації: *одвага в серці жевріла, мов племін* [7 (2: 217)]; *Гориш ти в мене в серці невгасимо!..* [7 (2: 150)]; *коли я почую в своєму серці / святої вогонь* [7 (2: 240)]; *Се іскорка одна була запала / сюди, у серце простої рабині* [7 (2: 333)]; 2) предикативні конструкції з негативною конотацією: *жаль палить серце* [7 (2: 121)]; *рука моя зов'яла... серце всохло* [7 (2: 312)]; *і вічно буде жаль палити серце* [7 (2: 121)]; *Як жевріє в твоєму серці рана, / нехай так*

жєврїє в огні залїзо [7 (2: 151)]; нїж так некти аж до живого серця [7 (3: 138)]. Мовна фактологія підтверджує дуалістичне потрактування письменницею символу *вогню* в його «взаємодії» з *серцем* – в проєкції на засадничі риси слов'янської етнопсихології: вогонь як джерело життя і об'єкт культу із запровадженням християнської віри перетворюється на руйнівну силу, пов'язану з уявленням про диявола як винахідника вогню.

Серце як суб'єкт дії об'єктивується низкою мікроконтекстів, в яких воно: 1) персоналіфікується, наділяється фізичними властивостями, пересувається в межах певного часопростору, може *тріснути, заніміти, скипіти, вмерти* тощо: *Чогось завмерло серце...* [7 (3: 111)]; *Невже душа твоя зламалась, вмерло серце?* [7 (2: 216)]; *Гей, пусти, бо серце трісне!* [7 (2: 406)]; *Ох, тєє серце знало дам чимало* [7 (2: 190)]; *я знаю, не годиться битись, / але скипіло серце* [7 (2: 247)]; 2) здатне продукувати й експлікувати психічні процеси, емоційні стани, кохати: *А відколи я сам себе відрікся, / я мир і благодать у серці чую* [7 (3: 106)]; *не вмів їх погляд мовити: «кохаю», / хоч від кохання серце розривалось* [7 (2: 257)]; *Сам Годвінсон казав, що коли ти / покїрно прийдеши, повний каюття / і скрухи серця, – він тобі пробачить* [7 (3: 105)]; 3) виконувати функції розуму або інтуїції: *Душа моя вже бачить ту будову / і знає серце, як її назвати* [7 (2: 161)]; *Єдине серце / нехай накаже руці ї очам* [7 (2: 353)]; *Невже тобі не каже в серці голос: «так буде, так! Так буде, не інакше!»* [7 (2: 298)].

На думку В. Калашника, матеріалізація абстрактного образу за допомогою конкретного складника уможливорює слухове, зорове та дотикове «вимірювання», робить відповідне відчуття всеосяжно сприйманим [12: 279]. Відбір дієслівної парадигми проєктується регулярним когнітивним процесом людської свідомості. Як зауважує Н. Арутюнова, «оскільки внутрішній світ людини моделюється за зразком зовнішнього матеріального світу, основним джерелом психічної лексики є лексика «фізична», використана у вторинних метафоричних смислах. Відбір предикатів для повідомлень про психічну сферу звичайно продиктовано тим загальним образним рядом, на основі якого відтворюється духовне життя людей» [13: 95].

Серце як символ *внутрішнього психічного світу людини* в мовосвіті драматичних поем Лесі Українки репрезентується і як об'єкт зовнішніх дій, процесів та характеризується певною інертністю: *кров хвилею потужною приб'є до серця* [7 (2: 250)]; *звичка до розкошів уїлась їй у серце, мов іржа* [7 (2: 227)]; *але палкий мій друг своєму сину / і щире серце в спадок полишив* [7 (3: 298)] та ін. Досліджений мовний матеріал дозволяє зробити висновок про те, що центральним компонентом у структурі семантичного ядра мовознака *серце* є сема «вразливість». Це підтверджується семантикою дієслівної парадигми, що позначена негативними конотаціями. *Серце* можна *вкрасти, спалити, випити з нього кров, вразити, обмарити, розбити, мучити, розідрати, завдати тортур*: *Гляди, небого, то велике лихо, / як богом проклятий дівоче серце вкраде* [7 (2: 135)]; *мені ж нехай віддасть оту гадюку / невільничого жалю, що спиває / всю кров із серця* [7 (2: 138)]; *і вічно буде жаль палити серце* [7 (2: 232)]; *Ой, та поміч! / Вона мені вразила серце вкрай* [7 (2: 230)]; *Який злий дух тобі обмарив серце?* [7 (2: 231)]; *Розбив усі кайдани свого серця / і серце вкуні з ними* [7 (3: 110)]; *не завдавай тортур моєму серцю* [7 (2: 453)] та ін. Соматичний компонент семантичного плану мовно-естетичного знака *серце* в мовопросторі драматичних поем ушільнений і представлений поодинокими уживаннями, пов'язаними

з мотивами *вогню і життя*: *Хто ж із того винен, / що в мене в грудях серце неспокійне, / що попалив його якийсь вогонь, / до варива та печива нездатний* [7 (3: 102)]; *і серце билось так, мов у живого* [7 (2: 180)]; *Я ще з конвалії тут маю ліки. / Ось випий, се на серце дуже добре* [7 (3: 179)].

Семантичні перетинання фрагментів лінгвокультурної площини драматичного тексту Лесі Українки, пов'язаних із культурним феноменом *серце*, об'єктивуються в ідіостильових осмисленнях понять *розум, віра, душа, камінь, совість, кров, слово* крізь призму української християнської ментальності: *Де у вас совість, де у вас серце?* [7 (2: 81)]; *німіє серце й слово, і блідне пам'ять* [7 (2: 161)]; *О, коли б у вас було серце, якби ви не були каменем* [7 (2: 80)]; *І розум мій, і серце, й віра кажуть, / що путь моя правдива* [7 (3: 52)]; *Душа моя вже бачить ту будову / і знає серце, як її назвати* [7 (2: 161)] та ін. Низка епітетних сполук ілюструє багатоплановість мовно-естетичних категорій макрополя *серце*, переважно з метафоричним навантаженням: *до живого серця* [7 (2: 347)]; *лихе серце* [7 (2: 139)]; *жалісливе серце* [7 (2: 135)]; *дівоче серце* [7 (2: 135)]; *цире серце* [7 (3: 37, 298)]; *інше серце* [7 (3: 46)]; *серце неспокійне* [7 (3: 102)]; *серце добре* [7 (3: 127)]; *легке серце* [7 (3: 316)]; *праведне чи зрішне серце* [7 (3: 12)]; *серця не камінні* [7 (3: 88)] .

Афористичність письма – одна з диференційних рис мовного інтелектуалізму Лесі Українки. “Виражаючи важливий поетичний зміст, такі фрази, з одного боку, є своєрідними сигналами естетичної інформації про весь твір і його автора, з другого – тяжіють до художніх канонів певної епохи” [3, с. 110]. У лаконічну й довершену форму, репрезентовану імперативними конструкціями та риторичними питаннями, письменниця вписує естетичні універсали особистого світовідчуття, що є матрицями для розуміння ідейних інтенцій автора: *Не може серце стерпіти неправди, / хоч би й від матері* [7 (3: 106)]; *Коли я вмів живим робити камінь, / чому не вмю серця оживити?* [7 (3: 88)]; *Загойлась та рана, що на грудях, / а та, що в серці, буде вік палати!* [7 (2: 150)]; *Хто й що такі серця проймає?* [7 (2: 140)]; *Уста замкнувши, ти замкнув і серце* [ЛУ (3: 284)] та ін.

У мовній палітрі драматичних поем Лесі Українки представлені всі основні типи семантичних суб'єктів, що корелюють із семантичними класами предикатів, тобто ознакою, властивістю, подією, станом, процесом, дією. Авторка послуговується об'єктивованими у відмінкових моделях конструктивно зв'язаними сполуками, здебільшого семантично й стилістично навантаженими метафоричним змістом. Лінгвістичний аналіз доводить, що найбільш продуктивними з них є: 1) генітивні метафори, репрезентовані моделлю «іменник на позначення особи або психічного стану + семантичний суб'єкт у родовому відмінку»: *рана серця* [7 (3: 32)]; *дружину серця* [7 (2: 343)]; *скруха серця* [7 (3: 105)]; *воячість серця* [7 (2: 342)]; *дама серця* [7 (2: 190)]; *кайдани серця* [7 (3: 110)]; 2) моделі «дієслово на позначення емоційно-психічного стану або фізичної дії + орудний відмінок семантичного суб'єкта»: *розлучитися серцем* [7 (2: 381)]; *радіймо серцем* [7 (2: 434)]; *чую серцем* [7 (2: 449)]; *привернутися серцем* [7 (2: 43)]; *серцем голодую* [7 (2: 238)]; *горіти серцем, молитись серцем* [7 (3: 283)].

Як свідчить наукова література, дистинктивною ознакою таких конструкцій, що експлікують в собі компактність зовнішньої форми з ємністю змістового плану, є зміщення енергетичного центру висловлювання, внаслідок цього в сполуці простежуються смислові зрушення, а суб'єкт набуває семантико-синтаксичних функцій об'єкта. На цьому

принципі вибудовується високий ступінь їх метафоричного навантаження. Проте аналіз мовної фактології показав, що в ідіолекті Лесі Українки дієслівні значення, на відміну від іменникових, не завжди є метафоричними утвореннями. Як зауважує О. Олексенко, «основу семантики конструктивно зв'язаних значень дієслів складає не денотативне, як у іменника, а сигніфікативне значення» [14:24].

Висновки. Аналіз мовної фактології показав, що семантична ємність лінгвоестетичного знака *СЕРЦЕ* як одного з ключових елементів інтелектуального простору мовотворчості Лесі Українки ретранслює екзистенційно-кордоцентричний тип філософування, а центральним компонентом в структурі його семантичного ядра є сема «*вразливість*». У структурі мовної картини світу письменниці *СЕРЦЕ* вербалізується передусім як символ **внутрішнього психічного мікросому людини, її настроїв, почуттів, переживань**. Це підтверджується цілою низкою відповідних мікроконтекстів і афористичних висловів, що інтерпретують естетичні вартості світової культури в контексті інтелектуалізації словникового складу української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. **Перспективу** подальшого дослідження вбачаємо в детальному вивченні естетичної функції лексичної одиниці *СЕРЦЕ* в художній літературі зазначеного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні : Метакритичне дослідження / Фізер І. – К. : АТ «Обереги», 1996. – 192 с.
2. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу : монографія / Л.І. Шевченко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 478 с.
3. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. Красных В.В. «Свой» среди «чужих» : миф или реальность? / В.В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
5. Хайдеггер М. Искусство и пространство / М. Хайдеггер // Самосознание европейской культуры XX века : Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М. : Политиздат, 1991. – С. 95 – 99.
6. Кочерга С.О. Інтелектуальна парадигма культурософії Лесі Українки : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С.О. Кочерга. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – 2010. – 176 с.
7. Українка Леся. Зібрання творів : у 5 т. / Леся Українка. – К. : Держлітвидав, 1951 – 1956.
8. Кульчицький О.Ю. Світовідчужання українця / О.Ю. Кульчицький // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 48 – 65.
9. Юркевич П.Д. Вибране / П.Д. Юркевич. – К. : Абрис, 1993. – 416 с. – (Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка», серія «Українські мислителі»).
10. Гаджилова Г.О. Драма Лесі Українки «Руфін і Прісцилла» : проблематика, поетика, становлення тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01. «Українська література» / Г.О. Гаджилова. – К., 2001. – 18 с.
11. Словник української мови : в 11-ти томах / редкол. І.К. Білодід (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 9. – 1978. – 916, [1] с.

12. Калашник В.С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті / В.С. Калашник. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – 368 с.
13. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
14. Олексенко О.А. Типологія граматично зв'язаних значень слів / О.А. Олексенко. – Харків : ХДПУ, 1999. – 136 с.

УДК: 811.111'373.43:37

*Костенко Н.Д.
(Запоріжжя, Україна)*

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ НЕОНОМІНАЦІЙ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «НАВЧАННЯ»

Стаття присвячена аналізу загальних тенденцій розвитку, способів та механізмів словотворення при формуванні новотворів семантичного поля «навчання».

Ключові слова: *словотвір, аналогія, інновація, телескопія, аббревіація.*

Стаття посвячена аналізу обцих тенденцій розвитку, способов и механизмов словообразования при формировании новых лексических единиц семантического поля «обучение».

Ключевые слова: *словообразование, аналогия, инновация, телескопия, аббревиация.*

The article is devoted to the analysis of new trends, means and technological processes of word-formation while creating new language units of the semantic field “learning”.

Key words: *word formation, analogy, innovation, telescopy, abbreviation.*

Сучасний етап розвитку суспільства красномовно свідчить про формування суспільства нової сутності, де головною цінністю стають знання (*knowledge society*), а іманентною ознакою цього суспільства є навчання впродовж життя (*lifelong learning*) для здобуття нових знань.

Доказом підвищення інтенсивності процесів в суспільстві, пов'язаних з процесом навчанням є досить численна кількість новотворів, що позначають процеси, методи, форми навчання, тощо. Отже, на часі існує необхідність комплексного структурно-семантичного аналізу інноваційних одиниць семантичного поля «навчання», що включає номінації методів та форм навчання, а також всіх процесів що з ним пов'язані, що і зумовило актуальність даного дослідження.

Мета даного дослідження полягає в описі та лінгвістичному аналізі неоновінацій семантичного поля «навчання» на лексико-семантичному рівні. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання конкретних завдань: вивчити головні тенденції та механізми словотвору зазначеної групи неологізмів, з'ясувати особливості семантичних відношень